

1930'lar Türkiye'sinde Sosyolojinin İki Yüzü: Munis Tekinalp ve Gerhard Kessler

The Two Faces of Sociology in Turkey in the 1930s: Munis Tekinalp and Gerhard Kessler

Serkan TURGUT

Ege Üniversitesi

serkanturgut@hotmail.com

ORCID Numarası | ORCID Numbers: 0000-0002-3033-4250

Öz

Bu çalışma, Erken Cumhuriyet döneminin en tartışmalı zaman dilimi olan 1930'lar Türkiye'sinde Sosyolojik uğraşın genel bir görünümünü sunmayı amaçlamaktadır. Yeni rejimin konsolide olmaya başladığı bu dönem, sosyolojik çalışmaların sınırlarını da belirlemiştir. Bu çalışma 1930'lar sosyolojisinin dönemin siyasal bağlamının etkisiyle iki aksa sıkıştığını bunun da Munis Tekinalp ve Gerhard Kessler üzerinden tartışılabileceğini iddia etmektedir. Bu kapsamda çalışmamız iki bölüm olarak tasarlanmıştır. Birinci bölüm dönemin siyasal gelişmelerine odaklanırken ikinci bölüm 1930'lar Türkiye'sinin öne çıkan sosyologlarını tartışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erken Cumhuriyet Dönemi, Kemalizm, Sosyoloji, Gerhard Kessler, Munis Tekinalp

Abstract

This study aims to present a general view of sociological endeavor in Turkey in the 1930s, which is the most controversial period of the Early Republican Period. This period, when the new regime started to be consolidated, also determined the limits of sociological studies. This study argues that the sociology of the 1930s was stuck in two axes under the influence of the political context, and it can be discussed through Munis Tekinalp and Gerhard Kessler. Within this context, our study is designed as two parts. While the first part focuses on the political developments of the period, the second part discusses the leading sociologists of Turkey in the 1930s.

Keywords: Early Republican Turkey, Kemalism, Sociology, Gerhard Kessler, Munis Tekinalp

Giriş

Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısıyla ilgili araştırmaların üzerinde uzlaştığı en önemli argüman, 1930'lu yıllarda Kemalizmin kurumsallaşmaya başladığı ve çağdaş Türk siyasal ve toplumsal yapısını önemli ölçüde belirlediği yönündedir. Cumhuriyet öncesi önemli tartışmaların merkezinde yer alan sosyoloji bu süreçte yeni değerlerin aktarılması, pekiştirilmesi ve korunması misyonuna uygun çalışmalara yönelmiştir. Çalışmamızın temel amacı, bu süreçteki sosyoloji çalışmalarının genel bir görünümünü sunmak ve dönemin siyasal bağlamının bu çalışmalara etkisini tartışmaya açmaktır.

Çalışmanın birinci kısmı, 1930'larda yapılan sosyoloji çalışmalarına yön veren tarihsel bağlama ışık tutmayı amaçladığından; bu bölümde, öncelikle döneme rengini veren devletçi paradigma ve bu paradigmanın ideolojik görünümü olan korporatist düşünce tartışmaya açılacaktır. Bu bölümün diğer alt başlığı ise dönemin sosyolojik gelişmelerini temelden belirlediğini düşündüğümüz üniversite reform süreci olacaktır.

Çalışmanın ikinci kısmı ise dönemin sosyoloji çalışmalarının genel bir portresini sunmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda öncelikle, 1930'lu yıllarda Türkiye sosyolojisine damgasını vuran önemli sosyologlar genel hatlarıyla tanıtılacak, ardından; dönemin ruhunu kavramamıza katkı sağlayacağını düşündüğümüz Munis Tekinalp ve Gerhard Kessler'in sosyoloji anlayışları irdelenecektir.

1930'lar Türkiye'sinde Devletçilik ve Üniversite Reformu

1930'lu yıllar yeni rejimin otoriterleştiği ve devletçi uygulamaları devreye soktuğu bir dönemdir. Bu dönemde, liberalizm ve sosyalizm dışında üçüncü yol olarak tasarlanan devletçi bir ekonomi anlayışı sürdürülmüş, toplumsal alanda ise solidarist-korporatist bir ideoloji devreye sokulmuştur. Siyasal sistemin bu minvalde dönüşmesi, dönemin sosyoloji çalışmalarının sınırlarını da belirlemiştir. Bu kapsamda bir dizi uygulama hayata geçirilmişse de dönemin sosyoloji çalışmalarına yön vermesi bakımından en önemli gelişme, Darülfünun'un kapatılıp İstanbul Üniversitesi'nin açılmasıyla sonuçlanan üniversite reformu olmuştur.

Devletçilik ve Korporatizm

1930'lu yıllar, halkın reel durumu ile yerleştirilmek istenen dünya görüşü arasındaki açığı daraltmaya yönelik çeşitli uygulamaların devreye sokulduğu bir dönemdir. 1930'ların başlarında siyasal elitler, Mustafa Kemal'in kendi isteğiyle açılması sağlanan, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın başarısı ve Menemen Olayı gibi rejim muhalifliğinin toplumdaki yaygınlığını görünce, Kemalizmin halk nezdinde yaygınlaştırılması için çeşitli ideolojik aygıtları göreve koşturmuştur. Bu kapsamda ekonomiden siyasete, eğitimden kültüre dört bir koldan seferberlik ilan edilmiş ve radikal uygulamalara yönelinmiştir.

Bu girişimlerin ortak özelliği iktisadi, siyasal ve kültürel alanlarda devletin temel belirleyen olmasıdır. Yeni rejim, 1931 yılında devletçiliği, Kemalizmin ilkelerinden biri olarak kabul etmiş ve devletin önemli iktisadi etkinlikleri yürütmesi fikri öne çıkmıştır. İktisadi alandaki devletçiliğin siyasi alandaki yansımaları ise devletin her şeyi kontrol ettiği otoriter uygulamalar olmuştur. Bu kapsamda, otoriter eğilimleriyle tanınan Recep Peker, Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreterliğine getirilmiş ve parti her alanda kontrolü eline almaya başlamıştır. Muhalif ya da partiden özerk çalışan bütün kurumlar kapatılmış ve her kurum partiye bağlı olarak çalışmaya başlamıştır.¹ 1935 yılındaki parti kongresinde Recep Peker, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir parti devleti olduğunu açıklamıştır. Bu süreçte parti genel sekreteri içişleri bakanı görevine, parti il başkanları da valilik görevlerine getirilmiştir.²

Bu süreçte, farklı siyasal geleneklerin farklı gerekçelerle devletçi uygulamaları sahiplendiğini görmekteyiz. Kadro Dergisi çevresi, devletçiliği rejimin sosyalizme evrilmesi ihtimaliyle desteklerken; liberal kesim bu süreci, burjuvaziyi yaratmak için zorunlu bir merhale olarak düşünmüştür. Bu dönemde, devletçiliği nihai bir hedef olarak gören Recep Peker de liberal ekonomi yanlısı Celal Bayar da önemli konumlarda bulunmaktadır.

Devletçi uygulamaların bu kadar yaygın bir şekilde taraftar bulmasının ekonomik ve siyasal gerekçeleri vardır. Çağlar Keyder'e göre rejimin devletçiliğe yönelmesinin nedenleri şöyledir: Türkiye'nin dış ticaret hesapları Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren açık vermeye başlamıştır. İhracat gelirlerini oluşturan tarım ürünlerinin fiyatları, 1926'dan itibaren düşmeye başlamış ve 1929 yılındaki ekonomik bunalım, siyasal seçkinlerin devletçi bir ekonomi arayışına girmelerine neden olmuştur.³ Boratav ise devletçi ekonomiye geçişin en önemli nedeni olarak 1929 ekonomik buhranını göstermekle beraber SCF'nin (Serbest Cumhuriyet Fırkası) başarısının yarattığı hoşnutsuzluğun da bu süreçte etkili olduğunu belirtmektedir.⁴

Yeni rejimin devletçiliğe yönelmesinin nedenine ilişkin diğer bir yaklaşım, bu yönelimi Kemalist modernleşme ideolojisinin mahiyetiyle ilişkilendirir. Türkiye devletinin emperyal tabiiyetten ulus devlet tabiiyetine geçiş sürecindeki taşıyıcı ideolojisinin Kemalizm olduğunu belirten İnel⁵, bu ideolojinin "makbul vatandaş"ında aradığı en temel özelliğin, devleti başat unsur olarak tanımlaması olduğunu belirtmektedir. Ona göre, Kemalizm'deki hâkim eğilim parlamenter demokrasinin, ulus devletleşme sürecine zarar vereceği yönündedir. Modern bir ulus devletin inşası için öncelikle

¹ Tunçay, 1999.

² Ahmad, 2009.

³ Keyder, 1990: 46.

⁴ Boratav, 2000.

⁵ İnel, 2009.

ekonomik ve kültürel hazır bulunuşluğun sağlanması gerekmektedir. Bu durumun gerçekleşmesiyle ancak siyasal anlamda demokrasi işlevsel olabilecektir. Aksi takdirde siyasal demokrasi fikri, ulusun yekpare hale gelmesini engelleyecektir. Kemalizmin, toplumu çıkarları özdeş organik bir bütün olarak tasarlaması İnsel'e göre siyasal akımlar içerisinde en çok korporatizme benzemektedir.

Atatürk'ün “sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitleyiz” sözü, Gökalp'ın uzun uzun anlattığı korporatist düzenin özeti gibidir. Bu ayrıca Cumhuriyet'in uyguladığı temel politika olmuştur.⁶ Kemalizm üzerine çalışmalar yapan Parla⁷ da erken Cumhuriyet döneminden başlayarak Türk siyasal düşüncesinin solidarist korporatist bir ekseninde geliştiğini belirtmektedir. 1930'lu yıllar, Kemalist rejimin, liberalizm ve sosyalizm arasında üçüncü bir yol olarak solidarist korporatist uygulamalara yöneldiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Korporatizm; 19. yüzyılın ortalarından itibaren, Avrupa'da, sosyal hayatta yaşanan büyük dönüşümlere tepki olarak, bireye karşı cemaat vurgusuyla gelişmiş, 1. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa siyasetinin önemli belirleyicilerinden birine dönüşmüştür. Ortak milli çıkarlara sahip sınıflar üstü bir toplum idealine sahip olan korporatist düşünce, Kemalizme ve öncüllerine büyük ilham kaynağı olmuştur. Toplumsal düzenin sağlanabilmesi için cemaat ilişkilerini temel kontrol mekanizması olarak gören korporatist düşünce, herkesin cemaatsel ilişkilerle kapsandığı bir sistemde toplumsal ve bireysel sorunların azalacağına inanmaktadır. Cemaat vurgusunun zirve yaptığı korporatist düşünce için, bu dinamiği bozma ihtimali olan her türlü farklılaşma isteğine kapılar kapalıdır. Kozmopolit toplum yapısı, bu yapıya zarar verecek bir olumsuzluk olarak kavranmaktadır.⁸

1929 ekonomik bunalımı yalnızca Türkiye'de değil korporatist özelemlerin yeşerdiği bütün ülkelerde bu fikre uygulama alanı yaratmıştır. Kapitalizmin üretim ve kar çılgınlığının dünyayı bunalıma soktuğu iddiasındaki korporatizm taraftarları, fazla ve gereksiz tüketimin önlenmesini istemekteydiler⁹. Bu düşünceye göre, 19. yüzyıl sosyalist ve liberal öğretileri, toplumsal sorunları saptamakla birlikte, bu sorunları çözmek konusunda başarısız olmuşlardır: Liberaller, bireylerin çaba ve rekabetinin toplumu ilerleteceği düşüncesiyle, devlet müdahalesine karşı çıkıp toplumsal adaletin ortadan kalkmasına yol açarlar. Sosyalistler ise sınıfsal çatışmayı bir zorunluluk olarak ortaya koyup toplumsal düzeni tehdit ederler. İşte korporatizm, bu eleştirilerden hareketle üçüncü bir yol önermeye çalışmaktadır. Zafer Toprak bu öğretiyi şöyle tanımlar: “ekonomide devlet müdahaleciliğini öneren, çalışanları ve güçsüzleri gözetken sosyal mevzuatı gündemine alan, toplumsal yaşamda sınıf çatışmasının gereksizliğine inanan, çelişkiden arınmış, uzlaşma esasına dayalı organik dayanışmayı (tesanüdü) benimseyen, laik eğitimi savunan, pasifist, uzlaşmacı bir öğretimdir”.¹⁰

Kemalizmin 1930'lardaki uygulamalarına baktığımızda solidarist-korporatist düşüncenin önemli bir referans olduğunu görmek mümkündür. Karaömerlioğlu, Kemalist halkçılığının, bu minvalde değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Onun deyişiyle, “Kemalist halkçılık ilkesi, bir kutupta liberal bireyci diğer kutupta sosyalist kolektivist çağrışımlara karşı önlem almaya dikkat eden, korporatist bir anlayışı yansıtır. Halk sınıfsal veya toplumsal bir özne olarak değil, millilik vasfının otantik yaşayıcısı olarak düşünülür ve yükümlendirilir”.¹¹

Yukarıda genel hatlarıyla ifade edildiği üzere, gerekçesi farklı argümanlarla analiz edilmeye çalışılan otoriter uygulamalar 1930'lu yıllara damgasını vurmuş ve kurumsal düzenlemeler bu saiklerle hayata geçirilmiştir. Bu minvalde başlatılan en önemli dönüşüm-tasfiye ise yüksek öğretimde gerçekleşmiştir. Aşağıda en genel düzeyde bu gelişmeler üzerinde durulacaktır.

1933 Üniversite Reformu

1930'larda siyasal alanda rakipsiz konumda olan Kemalist seçkinlerin, yeni rejimin yerleşmesi ve ulusun inşası sürecinde, eğitim kurumlarından beklentileri yüksektir. Beklentinin en yüksek olduğu

⁶ Belge, 2009.

⁷ Parla, 1993.

⁸ Kansu, 2009a.

⁹ Kansu, 2009a.

¹⁰ Toprak, 2001: 17

¹¹ Karaömerlioğlu, 2009: 275.

kurumların başında da yüksek öğretim kurumları gelmektedir. Bu konuda öne çıkan düşünce, dönemin tek yüksek öğretim kurumu olan Darülfünun'un, yeni rejime istenilen ölçüde destek sağlamamasıdır. Bu amaçla, 1933 yılında üniversite reformu yapılmış ve yüksek öğretim yeniden yapılandırılmıştır. Bu sürecin merkezindeki Darülfünun etrafında dönen tartışmalara yakından bakmak, rejimin üniversite ve bilimsel faaliyetlerden beklentisini dolaysız bir şekilde açığa çıkaracaktır.

Osmanlı'da Yüksek öğretim kurumu olarak 1863 yılında kurulan Darülfünun 1870'lerde kapatılmış ve 1900'lere kadar kapalı kalmıştır. II. Meşrutiyet yıllarında gerek Almanya'dan getirilen 20 kadar profesör gerekse Ziya Gökalp, İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi önemli akademisyenlerin göreve getirilmesiyle, Darülfünun tekrar önem kazanmıştır. 1919 yılındaki kararnameyle bilimsel özerklik kazanan bu kurum, Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte yeniden tartışmaların odağına oturtulur. Cumhuriyet'in kurucuları, eski kurumların hepsinde köklü reformlar yaparken önemli tartışmalardan biri Darülfünun olmuştur. Öne çıkan iki görüşten ilki, Darülfünun'u yeni rejimin gereklerine göre dizayn etmektir. İkinci görüş ise Darülfünun'a karışmanın, üniversite özerkliğini ortadan kaldıracığı ve bu durumun da nihai olarak üniversiteden beklentileri engelleyeceği yönündedir.

1930'lara kadar ikinci görüşün hâkim olduğunu görmekteyiz. 1930'ların ilk yıllarında ise Kemalist devrimleri halka yayma girişimlerine karşı Darülfünun'un duyarsız kaldığı iddiası, bu kurumu yeniden tartışmaların odağına oturtmuştur. Bardağı taşıran son damla ise 1932 yılında Türk Tarih Kongresi'nde Darülfünun müderrislerinin kongrede sunulan tezlere ilişkin eleştirileri olmuştur. Aynı kongrede ortaya attığı tezlerle yıldızı parlayan Reşit Galip kongre sonrası Milli Eğitim Bakanlığı'na getirilmiş ve üniversite reformu için çalışmalar başlatılmıştır¹².

Milli Eğitim Bakanlığı'na atanan Reşit Galip, üniversite reformunun gerekçelerini anlattığı meclis konuşmasında Darülfünun'un yeni rejime ilişkin tavrını eleştirmiş ve tasfiye sinyali vermiştir. Onun deyişiyle "Memlekette siyasi, içtimai büyük inkılâplar oldu. Darülfünun, bunlara karşı bitaraf bir müşahit kaldı... Harf inkılâbı oldu, öz dil hareketi başladı. Darülfünun hiç tınmadı... İstanbul Darülfünun'u artık durmuştu, kendisine kapanmıştı, vüstai bir tecerrüt içinde harici âlemden elini ayağını çekmişti... Yeni üniversitenin en esaslı vasfı milliliği ve inkılâpçılığıdır... Türk inkılâbının ideolojisini yeni üniversite işleyecektir"¹³.

Üniversite reformu, 1930'lara rengini veren otoriter girişimlerinin en önemli ayaklarından birisi olmuştur. O zamana kadar görece özerk bir yapıya sahip Darülfünun, kapsamlı ve radikal bir tasfiye sürecine tabi tutulmuştur. Bu tasfiyeye girişmeden önce Cenevre Üniversitesi pedagoji profesörlerinden Albert Malche ülkeye davet edilmiş ve reform gereksinimleri ve olanakları üzerine bir rapor hazırlaması talep edilmiştir. Bu süreçte Alman üniversitelerinden tasfiye edilen akademisyenleri Türkiye'ye getirme fikri Malche tarafından ortaya atılmış ve Atatürk'ün desteğiyle kabul edilmiştir. 31 Mayıs 1933'te çıkarılan bir kanunla Darülfünun feshedilmiş, yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Bunu izleyen aylarda, aralarında dünyaca ünlü isimlerin de bulunduğu 70 kadar bilim ve sanat insanı ülkeye davet edilmiştir.

"Malche'in Raporu'na göre Darülfünun'da 88 müderris (Ord. Prof.), 44 muallim (Prof.), 36 müderris muavini (Doçent), 72 başasistan ve asistan olmak üzere 240 öğretim üye ve yardımcısı bulunuyordu. 31 Temmuz 1933'de açıklanan ve ertesi günkü gazetelerde yayınlanan tasfiye listesine göre; 71 müderris ve muallim, 13 müderris muavini, 73 başasistan ve asistan olmak üzere toplam 157 öğretim üye ve yardımcısının görevine son verilmiştir"¹⁴. Görüldüğü gibi üniversite reformu sonrasında akademik kadroların yarısından fazlası tasfiye edilmiştir. Gönderilen ya da yerlerine getirilen akademisyenlerden bağımsız olarak, siyasal iktidarın üniversiteye yönelik bu denli bir tasfiye girişimi yapabilmesi oldukça sorunludur. Ayrıca üniversite reformunun gayesinin akademik değil Reşit Galip'in açıkça ifade ettiği üzere ideolojik olması, üniversiteye ve akademik faaliyetlere biçilen rolü açıkça ortaya koymaktadır.

¹² Başgöz, 2005.

¹³ Kafadar, 2009: 361.

¹⁴ Tunçay ve Özen, 1984: 230

1934 yılında çıkarılan 2467 sayılı kanuna göre, İstanbul Üniversitesi'nin tüzel kişiliği ve özerkliği ortadan kalkmıştır. Reformla birlikte üniversitede Devrim Tarihi Enstitüsü kurulmuş ve bütün öğrencilerin bu kuruma devamı zorunlu hale getirilmiştir. Üniversitenin mali ve idari özerkliği tamamen ortadan kaldırılmış ve rektörün, dekanların, genel sekreterlerin, profesörlerin ve doçentlerin atanma ve işten çıkarılmaları yetkisi bakanlığa verilmiştir.¹⁵

Üniversite reform sürecinin en önemli sonuçlarından biri İstanbul Üniversitesi'ne davet edilen Alman akademisyenlerin istihdamı meselesi olmuştur. Bu süreçte, Nazilerin iktidara gelmesiyle birlikte Almanya'dan ayrılmak zorunda bırakılan bilim insanlarının bir kısmı Türkiye'ye gelerek üniversitelerde görev almaya başlamışlardır. Bu durum, Türkiye'nin akademik kurumlarının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Tanzimat'tan itibaren fikir hayatında Fransız etkisi söz konusuysen üniversite reformundan itibaren akademide uzun süre Alman etkisi sürmüştür. O zaman sık sık kullanılan bir deyişle "Berlin dışında en büyük Alman üniversitesi Türkiye'de" kurulmuştur.¹⁶

1930'lar Türkiye'sinde Sosyoloji

1930'lu yıllar, ilk bölümde de üzerinde durduğumuz üzere yeni rejimin konsolide olduğu, parti devlet bütünleşmesine koşut, otoriter uygulamalara sahne olan bir dönemdir. Osmanlı'nın son döneminden beridir "devlet nasıl kurtulur?" sorusu etrafında canlı tartışmalara sahne olan sosyoloji, bu dönemde kurucu ideolojinin ortaya koyduğu cevaplar etrafında şekillenmiştir. 1930'lar sosyolojisi, yapısal tartışmalar ekseninde yürümese de çeşitli geleneklerin bu ideolojiye eklemlenmeye çalıştığı bir dönem olarak ayırt edilebilir. Dönemin öne çıkan sosyologları arasında; Munis Tekinalp, Gerhard Kessler, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Mehmet Ali Şevki ve Kadrocular sayılabilir.

Çalışmamızın bu bölümünde, yukarıda ismini zikrettiğimiz sosyologlardan ikisini ayrıntısıyla tartışmaya açacağız. Bunlardan ilki; Munis Tekinalp diğeri ise Gerhard Kessler'dir. Munis Tekinalp'i seçmemizin nedeni, Tekinalp'in dönemin önde gelen Kemalist ideologlarından biri olması ve dönemin ruhunu çok iyi yansıtmasıyla ilgilidir. Gerhard Kessler tercihimiz ise bir zorunluluktur. Çünkü Kessler 1933 üniversite reformu sonrası Türkiye sosyolojisine damgasını vuran "sosyal siyaset" anlayışının ülkemizdeki temsilcisi konumundadır. Tekinalp ve Kessler'e geçmeden önce yukarıda ismini saydığımız düşünürler hakkında genel hatlarıyla bilgi vermemiz 1930'lar sosyolojisinin genel görünümünü algılamamız açısından yerinde olacaktır.

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu

Baltacıoğlu, 1930'lu yılların önemli ideologlarından biridir. Milliyetçiliği ve modernleşmeci hamleleri yorumlayan, uygulanabilirlikleriyle ilgili yazılar yazan Baltacıoğlu¹⁷ Türk düşünce hayatında eşine az rastlanır çeşitlikte ürün vermiş önemli bir düşünce adamıdır. Baltacıoğlu, yaptığı çalışmalarla Cumhuriyet'in yeni insan tipini oluşturmaya çalışmıştır. Kaçmazoğlu, kadro çevresinin sol üzerinden etkilemek istediği resmi ideolojiyi, Baltacıoğlu'nun muhafazakâr sağ üzerinden etkilemeye çalıştığını ve Ziya Gökalp'tan sonra Cumhuriyet'in yeni ideologu olmaya soyunduğunu belirtmektedir.¹⁸

Baltacıoğlu, Ziya Gökalp ekolünün sürdürücüsü olmakla birlikte bu ekolü Bergsonculukla uzlaştırmaya çalışmaktadır. Bu yeni yorum, yazarı iki konuda eleştirel düşünmeye sevk etmiştir. Bunlardan ilki, pozitivismeye ilişkin tutumunda karşımıza çıkmaktadır. Baltacıoğlu, hakikatin pozitivismeye indirgenemeyeceğini din gibi, sanat gibi çoğul hakikat kaynaklarının da var olduğunu belirtmektedir. Ona göre pozitivism, metafiziği hakikat alanından dışlayarak düşünce dünyasını kısırlaştırmıştır.¹⁹ Fakat bilinmesi gerekir ki, hakikate ilişkin tartışma içerisinde pozitivismi eleştiren Baltacıoğlu, sosyolojik kavrayışı açısından pozitivist anlayışa sıkı sıkıya bağlı bir sosyologdur. Baltacıoğlu'nun ikinci eleştirisi ise topluma vurgu yapılırken birey konusunun gözden düşürülmesine yöneliktir. Ona göre toplum da birey de eşit önemde gerçeklikler olarak tasarlanmalıdır.

¹⁵ Başgöz, 2005.

¹⁶ Tekeli, 1983: 663.

¹⁷ Kaçmazoğlu, 2011: 181.

¹⁸ Bayraktar, 2008.

¹⁹ Bayraktar, 2008.

Baltacıoğlu, dönemin en önemli çalışma konularından olan eğitim sosyolojisiyle ilgilenmiş ve önemli eserler vermiştir. Yazar, 1933 yılında yayımladığı “İçtimai Mektep” kitabı ile eğitim alanında önemli fikirler ortaya atmıştır. Eğitim kurumlarının yetiştirmeyi umduğu insan tipini teorik eğitim vererek başarmasının imkânsız olduğunu savunan Baltacıoğlu, okulların toplumsal hayatın benzeri olması gerektiğini savunmuş ve okullarda yetiştirilmek istenen mesleklere uygun pratiklerin, sosyal hayatla ilişkili bir şekilde verilmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre okulların, kitapla, oyunla kurdukları yapmacık hayatın, gerçek kişilikleri yaratama şansı yoktur. Eğitim her şeyden önce okullarda gerçek çevreyi oluşturmalı ve istenilen kişilikler, bu gerçek çevredeki pratik deneyimleriyle hayata kazandırılmalıdır.²⁰

Baltacıoğlu'nun din konusuna da oldukça önem verdiğini görmekteyiz. Ona göre din ve milliyet birbirleri aracılığıyla güç kazanan ve bir arada olması gereken kurumlardır. Din yalnızca öte dünyaya ilişkin bir belirleyen değil yaşamın her anına nüfuz eden bir olgudur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Baltacıoğlu, Gökalp'in cemiyeti bireye öncelemesini eleştirmiştir. Ona göre, fert ve cemiyet ilişkisi eşit önemdedir. Baltacıoğlu birey ve toplumu uzlaştırmaya çalışmaktadır. Ona göre birey de toplum da sosyal gerçekliğin parçalarıdır. İnsan şahsiyeti, bu bütünlüğün bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır.²¹

Son olarak söylemek gerekirse Baltacıoğlu, cumhuriyetçi modernleşme projesini farklı okumalarla eleştiren, dönemin muhafazakâr cumhuriyetçi olarak değerlendirilebilecek düşünürlerindedir. Durkheim'la birlikte Bergson sezgiciliğinden de beslenen yazar, pozitivist modernleşme anlayışını sorgulamakta, bunun yerine, ananeci ve kültürcü bir modernleşmenin önemine değinmektedir. Baltacıoğlu toplumun geçmişiyle ilişkisinin korunması gerektiğini ve modernleşme sürecinde kültürel bir yıkıma karşı durmak gerektiğini savunur. Onun temel düsturu, geçmişten kopmayarak geleceğe sarılmaktır. Toplumlar geçmişlerini bugün içerisinde yaşatarak yaratıcı bir sentezle geleceğe aktarmalıdır. Toplumsal değişimin başarısı halk ruhunun keşfedilmesiyle mümkün olacaktır.²²

Mehmet Ali Şevki

Mehmet Ali Şevki, 1930'lu yıllarda Türkiye sosyolojisinde var olan üç ekolden biri olan Sosyal Bilim (Science Sociale) ekolünün temsilcisi konumundadır. Prens Sabahattin'in bağlı olduğu bu ekolün faaliyetleri, Cumhuriyet sonrasında bıçak gibi kesilmiş ve ancak 1930'lu yıllarda yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. Bu yıllar, Kemalist rejimin yerleşme dönemi olduğundan ekolün siyasal yönünün büyük ölçüde törpülendiğini söylemek mümkündür.²³

Sosyal Bilim ekolünün Cumhuriyet sonrasındaki temsilcisi olan Şevki, Prens Sabahattin'den farklı olarak kuramsal tartışmalar yapmakla yetinmemiş, bu ekol çerçevesinde dönemin toplumsal yapısına ilişkin çalışmalar içerisinde olmuştur.²⁴ Muzaffer Sencer, Prens Sabahattin'in Sosyal Bilim akımının toplumsal sistem ve sınıflamasını olduğu gibi benimsediğini, fakat Şevki'nin bu okulun ayırıcı özelliği olan, empirik yöntemine ve çözümleme araçlarına ağırlık verdiğini belirtmektedir. Bu kapsamda, ekolün metodolojik anlayışını tanıtan ve savunan eserler veren Şevki, uygulamaya dönük çalışmalar yapmaktan geri durmamıştır. Yazar, 1931 yılından itibaren çalışmalarını Muallimler Birliği'nde sürdürmeye çalışmış, derneğin resmi dergisi olan Muallimler Mecmuası aracılığıyla araştırmalarını yayınlama şansı bulmuştur.

Mehmet Ali Şevki, 30'lu yıllarda Muallimler Mecmuası dışında Mülkiye Dergisi'nde de sosyolojik çalışmalarını yayımlamıştır. Bağlı olduğu ekol ve metodolojik tartışmalar dışında uygulamalı sosyolojik çalışmalar yapmıştır. Eğitim konusunda çeşitli yazıları olmakla birlikte Mehmet Ali Şevki'yi sosyoloji tarihi için önemli kılan şey Türkiye'deki ilk monografik çalışmayı yapmış olmasıdır. Mehmet Ali Şevki, İstanbul-Pendik çevresinde bir köy olan Kurna köyünde bir alan araştırması ile ülkemizdeki ilk monografik çalışmayı yapmıştır.²⁵

²⁰ Başgöz, 2005.

²¹ Kaçmazoğlu, 2011: 100.

²² Özman, 2009.

²³ Özcan, 2010.

²⁴ Sencer, 2001.

²⁵ Sencer, 2001

Bu monografik çalışma dışında ayrıca, “ülkeyi tanıma hareketi” kapsamında 77 sorudan oluşan bir anket hazırlamış ve bunu Muallimler Mecmuası'nda yayımlamıştır. Öğretmenler buldukları köylerde bu anket bağlamında araştırmalarını yapıp dergiye yollayacaklardır. Çok yüzeysel boyutta kalmakla birlikte bu çalışma sonuçlarının dergide yayınlandığını görmekteyiz.

Mehmet Ali Şevki, yürüttüğü alan araştırmalarının yanı sıra metodolojik tartışmalarla da ilgilenmiştir. Yazar, deneysel sosyoloji adlı makalesinde, sosyolojinin kuramsal çalışmaların dışına çıkması gerektiğini belirtir. Ona göre, toplum bilimin en önemli özelliği, salt öğretimi olmaması, nesnel bir yöntem geliştirmiş olmasıdır. Toplum bilimin gözlem ve deneye dayalı yapısı onu değerli kılmaktadır. Sosyolojinin, salt zihinsel bir araştırma olmaktan kurtulup, pratikte faydalı olmasının koşulu deneysel bilimin yöntemlerini kullanmasıyla gerçekleşir. Ona göre sosyoloji, toplum felsefesi olmanın ötesine, gözlem ve deneye dayalı bir yöntem kullandığı ölçüde geçebilecektir. Ona göre sosyologun, bir ahlakçı ve felsefeciden farkı kullandığı nesnel yöntemidir.²⁶

Şevki, Sosyal Bilim ekolünün temel argümanlarına bağlılığını korumuş ve buradan hareketle toplumsal çözümler ve önerilerde bulunmuştur. Bağlı olduğu ekol çerçevesinde, bireysel yetenek ve girişimin toplumsal gelişmeyi sağlayacağı kanaatinde. Bu kapsamda aile tipleri ve eğitim konularına önem vermiştir. Yazar, coğrafi özelliklere bağlı olarak Avrupa'da bireyci kişilikler Asya'da ise toplulukçu kişilikler oluştuğunu düşünmekte ve Avrupa'nın gelişmesinin bu bireyci ve girişimci kişilikler eliyle gerçekleştiğini belirtmektedir. Doğu'nun geri kalma sebebi, aile ve toplum yapısının korumacı ve toplulukçu olmasıdır. Şevki, coğrafi özellikleri değiştirmesek bile Avrupa'yı değiştiren insan tipini okul ve aile aracılığıyla yetiştirebileceğimizi belirtmektedir. Buna göre, değişimin motor gücü, gençleri bağımlılık ve koruma ilişkisinden kurtaracak bir eğitim olacaktır. Aile ve okullarda verilen eğitim bireyleri bağımsızlaştırmalı ve onların girişkenliklerini arttırmalıdır. Böyle bir insan tipi yaratıldığı vakit toplumsal gelişme kendiliğinden olacaktır.²⁷

Sonuç olarak söylemek gerekirse Mehmet Ali Şevki, Cumhuriyet öncesi güçlü bir ekol olan Sosyal Bilim ekolünü 1930'larda yeniden canlandırılmaya çalışan bir sosyologdur. Şevki'nin önemi sosyolojide uygulamalı araştırmaları başlatması ve sosyolojinin metodolojisine ilişkin tartışmalar yürütmesidir. Fakat dönemin otoriter devletçi ruhu, birey eksenli düşünce geleneğine bağlı olan Mehmet Ali Şevki'nin ön plana çıkmasına izin vermemiştir.

Kadro Dergisi Çevresi

Kadro Dergisi, 1932'den 1935 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüş, etrafında bir grup sol Kemalist aydının toplandığı, aylık siyasal düşünce tarihi dergisidir. Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu derginin kurucu yazar kadrosu içerisinde bulunmaktadır. İsmi geçen yazarların hepsi bürokratik orta sınıftandır. Gerek yayımlandığı dönemde gerekse sonraki yıllarda Kadro Dergisi, muhafazakârlar tarafından komünistlikle, komünistler tarafından ise döneklilikle suçlanmışlardır. Karaosmanoğlu hariç diğer yazarların hepsi 1920'li yıllarda sol gruplar içerisinde bulunmuşlardır.²⁸

Kadro hareketi yazarları, nitelikli bir siyasal tarih dergisi çıkarabilecek donanıma ve bilgi çeşitliliğine sahip kişilerden oluşmuştur. Bu kesim, yeni rejimin yeni aydınları olmaya taliptirler ve dergi kurulmadan önce bizatihi Mustafa Kemal'den izin almışlardır. Kadrocular, yönetimin içinde olmamakla birlikte rejimin önde gelen kişileriyle karşı karşıya gelmemeye özen gösteren, buna rağmen yayınlarıyla yöneticileri etkilemeyi hedefleyen, bu kapsamda da siyasal bir parti olmadıkları halde politikada etkili olmaya çalışan bir gruptur.

Kadro Dergisi'nin ideologu konumunda olan Şevket Süreyya Aydemir'in (1932) “İnkılap ve Kadro” kitabında ifade ettiği üzere, Kadro Dergisi, Türk inkılabının derinleşmesi ve genç nesillere aktarılabilmesi için tarihsel bir vazifeye sahiptir. Bu vazife aynı zamanda evrensel bir meseledir. Aydemir, Türk inkılabının tarihte eşi benzeri olmayan bir mücadele olduğunu ve bu yönüyle de

²⁶ Kaçmazoğlu, 2011: 121.

²⁷ Sencer, 2001.

²⁸ Türkes, 2009: 464.

sömürge ya da yarı sömürge konumunda olan uluslara örnek olacak ve onları harekete geçirecek bir ilk örnek olduğunu ifade etmektedir.²⁹ Aydemir'e göre, Marksist sınıf çatışması sanayileşmiş ülkeler için geçerlidir. Sanayisini geliştirememiş ve sömürge ya da yarı sömürge durumunda olan devletler için temel çelişki ise ulusal bir çelişkidir. Bu durumdan çıkış yolunu ise Türkiye'nin başlattığı ulusal kurtuluş mücadelesi göstermektedir. Kabaca ifade edilecek olursak kadrocular, tarihsel materyalizmin çatışma anlayışını muhafaza ederken bu çatışmada dönüştürücü rolü sınıftan ulusa kaydırmaya çalışmıştır.

Yukarıda ifade edildiği üzere, Kadrocular için tarihin temel çelişkisi, sanayileşmiş emperyalist ülkelerle, sömürge ya da yarı sömürge uluslar arasındadır. Bu çelişkiyi yenebilmek için öncelikle ulusun, kendi içindeki çelişkileri ortadan kaldırması gerekmektedir. Onlara göre, Türkiye toplumunda kapitalizm öncesi sınıflar mevcut olsa da devlet, herhangi bir sınıfın temsilcisi değildir. Kadrocular dönemin ruhuna uygun olarak devletin her alanda dönüştürücü bir güç olması gerektirdiğini savunurlar. Kadrocuların devletçiliği, özel teşebbüsün yokluğu argümanına dayandırılmaz. Aksine, özel teşebbüse karşı olmamakla beraber, asıl gücün devlette olması gerektiği savunulur.

Kadroculara göre, Türk inkılâbını savunmak devletçiliği savunmakla mümkün olacaktır. Onlara göre devletçilik, salt ekonomik bir anlayış değil toplumsal ve siyasal işlevleri de olan bir düşüncedir. Onlara göre devletçilik, anti-emperyalist, sınıfsız, dayanışmacı bir toplum, ferdiyetçiliğe karşı bir felsefedir.³⁰ Kadrocu anlayışın devletçiliği, Marksizm, milliyetçilik ve korporatizmin bir karması şeklindedir. Kadrocular, sınıfsız bir toplum hayali bakımından resmi ideolojiyle hemfikirler. Sınıfsız, imtiyazsız bir millet olma hayali ya da Türk milletini hak ettiği konuma getirme ülküsü, kadrocuların da temel derdini oluşturmaktadır.³¹ Kadrocuların bu anlayışı Kansu³²'nin da işaret ettiği üzere dönemin sosyal siyaset anlayışıyla büyük benzerlikler taşımaktadır.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse Kadro Dergisi de dönemin diğer ekolleri gibi 1930'lar koşullarında Kemalist ideolojiye eklemeye, onu etkilemeye girişmiş fakat dönemin otoriter koşulları bu arayışı akamete uğratmıştır. Yalnızca 1932-35 yılları arasında faaliyet gösterebilmiş olmalarına rağmen Türkeş'in deyişiyle: "Türkiye siyasal düşünce tarihi içinde kadro, eklektik ulusçu sol düşüncenin ilk köklü savunucusu"³³ olmuştur.

İttihatçılıktan Kemalizme Munis Tekinalp

Tekin Alp veya Munis Tekinalp adlarıyla bilinen Moiz Kohen, 1883 yılında Seres'de Yahudi bir ailede doğmuş, eğitimine önce Atina daha sonra da İstanbul'da devam etmiştir. Cumhuriyet öncesi İttihat Terakkiyle ilişkileri olan Tekinalp, düşüncelerini Cumhuriyet sonrası döneme uyarlayabilmeyi başarmış sayılı isimden biridir. 1928 yılında Milli Hars Birliğinin, 1934 yılında ise Türk Kültür Birliğinin kurucuları arasında yer alan Tekinalp, çeşitli gazete ve dergilerdeki yazılarıyla 1930'lu yılların en çok konuşulan düşünürlerinden biri olmuştur.³⁴ Tekinalp'in yayımlanmış kitapları şunlardır: Teşebbüs-ü Şahsi ve Tevsi-i Mezuniyet (1909), Turan (1914), Türkler bu Muharebede ne Kazanabilirler (1914), Türkismus und PanTürkismus (1915), Türkleştirme (1928), Kemalizm (1936), Le Kemalimse (1937), Türk Ruhu (1944).

Munis Tekinalp dönemin sosyoloji anlayışını en iyi yansıtan isimlerden biridir. Tekinalp'in çalışmaları, iktidara eklemeye, onun ideolojisini sistemleştirmeye yönelik sosyolojik faaliyetlerin iyi bir örneğidir. Bu nedenle, Tekinalp incelememiz aynı zamanda dönemin politik ruhuna uygun sosyolojik faaliyetin sınırlarını göstermesi bakımından önemli sayılmaktadır. Bu bölüm iki alt başlıktan oluşmaktadır: İlk başlığımız olan Osmanlıcılıktan Pan-Türkçülüğe, Tekinalp'in Cumhuriyet öncesi siyasal düşüncelerini ve bu dönemde geliştirmeye başladığı milli iktisat anlayışını içermektedir.

²⁹ Aydemir, 1932: 70.

³⁰ Demirci, 2006.

³¹ Kaçmazoğlu, 2011: 220.

³² Kansu, 2009b.

³³ Türkeş, 2009: 476.

³⁴ Bali, 2009: 896.

Türkleştirme ve Kemalizm alt başlığı ise Tekinalp'in 1930'lara damgasını vuran iki önemli çalışması ekseninde yürütülen tartışmalara odaklanacaktır.

Osmanlılıktan Pan-Türkçülüğe

Tekinalp'in düşünce serüveni, II. Meşrutiyet'in ilanından Cumhuriyet dönemine uzanan kısa süreçte yaşanan siyasal dönüşümü özetler niteliktedir. Tekinalp, İkinci Meşrutiyete giden süreçte ve ilk zamanlarında, Osmanlılık fikrinin savunucularından biridir. Hatta 1909 yılında Hamburg'da toplanan Dokuzuncu Dünya Siyonist Kongresi'nde, Yahudi cemaatinin tepkisini çekme pahasına Osmanlılık fikrini savunan ateşli bir sunum yapmıştır. Bir süre sonra, Osmanlı'nın gayri Türk unsurları arasında başlayan ayrılıkçı hareketler, özellikle de Balkan Savaşları, yazarın Osmanlılık fikrinden vazgeçmesinin ve Pan-Türkçülüğe yönelmesinin gerekçesini oluşturacaktır. Ona göre, Balkan Savaşı sonrasında yitirilen topraklar Pan-Türkçülüğü, Türk toplumunun kurtuluşu için bir çare olarak dayatmıştır. Cumhuriyet dönemiyle birlikte Tekinalp, Pan-Türkçü görüşlerini bir kenara bırakmış ve mülki sınırlarla çevrelenmiş Kemalist ulusçuluğu savunmaya başlamıştır.

Tekinalp "*Türkler Bir Ruh-ı Milli Arıyorlar*" adlı çalışmasında, Osmanlı devletinde ihmal edilen unsurun, hakim sanılan unsur yani Türkler olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, imparatorluğun diğer etnik ve dini unsurlarına yönelik bir literatür geliştirilmiş fakat Türklere, onların içtimai ve zihni faaliyetlerine yönelik çok az çalışma yapılmıştır. İmparatorluk içerisinde en büyük çileyi çekenler yine Türkler olmuşlardır. Yoksullukla boğuşan, savaşlarda kanları dökülenler hep Türklerdir. Yaşadıkları bunca sıkıntıya rağmen devletin asli unsurunu oluşturan Türklerin, yönetime karşı bir kalkışması söz konusu olmamıştır. Gayrimüslimler ise bu süreçte hiç durmadan milli müesseselerini kurmaya ve ulusalcı bir söylem geliştirmeye çalışmışlardır. Eğitimden siyasete, ekonomiden kültürel meselelere kadar her konuda gayrimüslim cemaatler kendilerini geliştirme şansı bulmuşlar ve imparatorluğun kaynaklarından faydalanmışlardır. Türkler ise Tekinalp'in deyişiyle, "Bir arada yaşamıyor ve duymuyorlardı. Bir ruh-ı müstereğin anasır-ı lazimesi onlarda eksikti. Türk kavminin bir vicdan-ı millisi, bir marifet-i kavmiyesi hasıl olamadı. Türk kavmi, başsız, dimağsız bir uzviyet halinde kaldı".³⁵

Tekinalp, Türk halkının Osmanlı içerisindeki halini tasvir ederken oldukça olumsuz bir tablo çizer. Ona göre Osmanlı içerisinde Türk, içeride misafirleri ziyafet çekip eğlenirken dışarıda elinde süngüsü davetlileri korumaya çalışan ev sahibi gibidir. Bu nedenle de Türk'ün kendine has bir kültürü gelişme şansı bulamamıştır.³⁶ Osmanlı dönemini, Türklerin kendi kültürlerini unuttuğu Batı ve Doğu kültürleri arasında yozlaşmış bir dönem olarak değerlendiren Tekinalp, Türk toplumunun mazisine bakıp doğrulması gerektiği analizini yapmaktadır. Tekinalp, sonraları Kemalist seçkinlerin yapacağı üzere, milli kültürü Orta Asya köklerinden devşirmeyi önermektedir. Onun deyişiyle "Türk ruhunun hakiki temayüllerini bulmak için icab ederse, dört, on, kırk asır geri gidilecektir. Mazi ihya olunacak ve ondan milli hayatın kaidesi çıkarılacaktır. Altun Dağının diblerinde ve karakurum harabelerinin altında ataların mukaddes yadigarları tedkik olunacaktır".³⁷

Bu süreçte Tekinalp, irredentist bir milliyetçiliği savunmaktadır. Onun Pan-Türkçülüğü somut koşullar oluştuğunda diğer ülkelerdeki Türklerle birleşmeyi içermekle birlikte salt aynı etnik yapının bir parçası olma durumunun birleşmeyi doğurmayacağını da farkındadır. Bu nedenle yapılması gerekenin Türklük bilincinin oluşturulması ve yaygınlaştırılması olduğunu savunmaktadır. Bu durum Pan-Türkçüğün ilk aşamasını teşkil etmektedir. Tekinalp, Anadolu topraklarının büyük bir Türk nüfusu yaşatabilecek genişlikte olduğunu belirttikten sonra Türkçülerin irredentist eğiliminin topraktan ziyade (koşullar gerçekleştiğinde istenilir bir durumdur) manevi bir gerekliliği olduğunu savunur. Ona göre atalardan taşınan "Türk ruhu" Osmanlı yönetimi içerisinde küllenmiş ve başka ırkların etkisine girmiştir. Orta Asya'daki Türklerde ise Türk ruhunun çeşitli veçheleri olduğu gibi durmaktadır. Bu nedenle milli bir uyanış için o Türklerle etkileşime girmek Anadolu Türkleri için bir zorunluluktur. Ayrıca tarihsel olaylar göstermiştir ki Türk'ün varlığı yine Türk'e bağlıdır. Gayrimüslimlerden tutun, gayri-Türk Müslümanlara kadar her grup Osmanlı içerisinde ayrılıkçılığa

³⁵ Tekinalp, 1996b: 116.

³⁶ Tekinalp, 1996b: 130.

³⁷ Tekinalp, 1996b: 150.

meyletmış ve Türk'ün bu zor zamanlarında yardıma koşan yine, özellikle Rusya, Kırım, Kafkasya, Hindistan gibi ülkelerden gelen Türkler olmuştur.³⁸

Görüldüğü gibi Tekinalp'in Pan-Türkizmi siyasal bir bütünleşmeden ziyade ulusal bilinç ve kültürel bir memba arayışına işaret etmektedir. “*Türkler Bir Ruhlu Milli Arıyorlar*” çalışmasında Tekinalp, uzun uzun Osmanlılık fikrinin neden başarılı olamadığını ve olamayacağını Tanzimat dönemi gelişmelerinden itibaren analiz etmeye yönelmiş ve Türk'ün milli ruhunu tekrardan uyandırmak için Türk milliyetçiliğinin önemine işaret etmiştir. Pan-Türkçü idealler aşında, Türk'e milli bir ruh giydirmenin aracı olarak görülmektedir. Nitekim Tekinalp, Türkçülüğün Türk olmayana karşı bir düşmanlık olmadığını ve bu topraklarda yaşayan gayri Türk unsurların bu sürece dahil olması gerektiğini savunmaktadır.

Tekinalp 1915 tarihli “*Türkçülük ve Pan-Türkçülük Ülküsü*” kitabında İttihat ve Terakki kadrolarının kısa süre içerisinde milli bir uyanış yarattıklarını savunmaktadır. Bu süreçte yaşananları Tekinalp şöyle özetler: Ekonomi Türkleştirilmiş, eğitim kurumlarında milli bir ruh aşılarmaya başlanmıştır. Türk Ocakları gibi kültür kurumları Türkçülüğü geliştirmek için çaba sarf etmiş, spor birlikleri ve izci hareketleri savaşçı erkek çocukları yetiştirmek için çalışmışlardır. Tekinalp'e göre bu sürecin en önemli gelişmesi ise olumsuz çağrışımları olan ve hakaret olarak kullanılan Türk sözcüğünün artık olumlu sıfatları barındıran bir gurur kaynağına dönüşmesi olmuştur.

Tekinalp'in Cumhuriyet öncesi en büyük faaliyetlerinin başında iktisadi konular gelmektedir. Tekinalp, Gökalp'la birlikte “milli iktisat” kavramını yerleştirmeye çalışmıştır. Onlara göre iktisat, beynelmilel bir iştiğal olmakla birlikte esas olarak millidir ya da milli olmalıdır. Tekinalp, umumi bir mahiyeti olan iktisat ilminin fert, aile, cemaat iktisatlarını bir araya getiremeyeceğini, bu bağın millet olduğunu savunmuştur. Onun deyişle “hâlbuki millet denilen amil ve rabıtayla vücuda gelen tesanüt sayesinde servet ve istihsalatı artırmaya, harice karşı mukavemeti teşdid etmeye medar olan toplu bir kuvvet peyda olur”.³⁹

Tekinalp, Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki'nin görüşlerinden olan “milli iktisat” anlayışının en önemli kuramcılarında olmuştur. Tekinalp “iktisadiyat mecmuasının başyazarı ve ittihatçıların iktisadi konularda ideologuydu” (Toprak, 1982: 27). Milli iktisat fikrini yerleştirmeye çalışan Tekinalp'in etkilendiği gelenek Alman geleneğidir. Almanların kısa bir süre içerisinde milli bir iktisat anlayışını hayata geçirip geliştiklerini belirten Tekinalp, milli olmayan bir iktisadın ancak gelişmiş ülkelerin işine yarayacağını düşünmektedir. Milli iktisat anlayışına göre, her ulusun toplumsal ve tarihsel gerçekliğine koşut bir iktisadi gerçeği vardır. Bu gerçeği ise klasik iktisat öğretisi ışığında bulmak imkânsızdır. Bu görüş iktisadi düşüncüyü birey merkezli değil ulus merkezli düşünmektedir. Buna göre: “birey ile insanlık arasında ulus denilen bir gerçek vardı. Bir ülkede ‘ihtiyaç ve menfaat’ ortak bir nitelik taşımalı, birey ortak çıkar uğruna her türlü özveride bulunabilmeliydi”.⁴⁰

Tekinalp'in ideoloğunu yaptığı milli iktisat anlayışı, ekonomik sorunlardan çıkış yolunun sosyolojik olduğunu iddia etmektedir. Eğer ulus yekpare bir bütün gibi davranır ve toplumsal dayanışmaya uygun hareket ederse ekonomi iyiye gidecektir. Ayrıca dönemin milli iktisat anlayışı aynı zamanda etnisist bir karaktere sahiptir. Gökalp ve Tekinalp'in iddia ettiği üzere ticaret gayri Türkler tarafından yürütülmektedir ve bu durum demin bahsettiğimiz toplumsal dayanışma açısından sıkıntılıdır. Yapılması gereken hayatın her alanını fakat özellikle ekonomik alanı Türkleştirmek olmalıdır.

Görüldüğü gibi Tekinalp, Ülken'in de dikkat çektiği üzere Gökalp'ın sosyolojik fikirlerini iktisat alanına uyarlamaya çalışmaktadır.⁴¹ Özellikle Ziya Gökalp'ın tesanütçülük (dayanışma) kavramını ekonomik alanda işler kılmaya çalışmış ve bu eksende bir dizi makale yayımlamıştır. Bu

³⁸ Tekinalp, 1996a: 182.

³⁹ Landau, 1996: 249

⁴⁰ Toprak, 1982: 29.

⁴¹ Ülken, 2001: 371.

makalelerinde sınıf çatışması ve liberal birey anlayışını reddeden, bunun yerine ulusal birliği hedefleyen bir uzlaşma fikrini geliştirmeye çalışmıştır.

Türkleştirme ve Kemalizm

Cumhuriyet öncesi İttihat Terakki çizgisinde önce Osmanlılık ardından Pan-Türkçü fikirleri savunan Tekinalp'in, Cumhuriyet sonrasında, Türkçü görüşleri mülki bir Türkçülüğe dönüşmüş ve ulusun Türkleştirilmesinin önemini savunmaya başlamıştır. 1928 yılında yayımladığı kitabının adı Türkleştirme'dir. Bu kitap, o yıl Darülfünun hocaları ve Türk Ocakları'nın başlattıkları "vatandaş Türkçe konuş" eylemleri sonrası yazıldığından bu durumdan kaygı duyan Yahudi cemaati ve diğer azınlıkların tepkisini çekmiştir.⁴² Tekinalp aynı yıl Türk Hars Birliği'nin kurucuları arasında yer almış ve bu vesileyle Moiz Kohen olan ismini Tekinalp olarak değiştirmiştir.

Türkleştirme kitabı Tekinalp'in Kemalist seçkinler nezdinde saygınlığını artıran ilk eseridir.⁴³ Tekinalp bu eserinde, Cumhuriyet öncesindeki Pan-Türkçü fikirlerinden farklı olarak Kemalist milliyetçilik çerçevesinde bir Türkleştirme gerekliliğini savunmuştur. Tekinalp için Türkleşmek; dilde, kültürde, ekonomide diğer ulusların belirlenimlerinden sıyrılıp Türk'ü yeniden yaratmaktır. Tekinalp, Türkleştirme sürecinin en önemli unsurlarından biri olarak dil konusunu görmüş ve Cumhuriyet öncesinden başlayarak Türkçenin sadeleştirilmesi çalışmalarına öncülük etmiştir.

Türkleştirme kitabı Kemalizmin görünür milliyetçiliğine ışık tutan bir eserdir. Bu çalışmada Tekinalp, üstat diye hitap ettiği Gökbalp'ten hareketle Türklüğün kanla sınırlanmadığını, Türk olma isteği taşıyan ve Türk olduğunu ifade eden herkesin Türk olarak tanınması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre Cumhuriyet öncesinde başlayan Türkleştirme siyaseti, o dönemde milli bir ruh tesis edilmediğinden oldukça zordu. Yani Türk'ün Türkleştirilmesi bile kolay olmamıştır. Fakat Kemalist dönem içerisindeki gelişmeler, Türkleşme isteğini diğer unsurlarda da var etmiştir. Tekinalp, özellikle Türkiye'de yaşayan gayri Türk Müslümanların kolay bir şekilde Türkleştirilebileceğini belirtmektedir. Ona göre, ben Türküm diyene sen Lazsın, Arnavutsun demek yerine ben Lazım, Arnavutum diyenlere Türk olduklarını söylemek gereklidir.

Tekinalp'in Türkleştirmek istediği ya da Türkleşmesini salık verdiği diğer bir grup kendisinin de dahil olduğu Türkiye Musevileridir. Tekinalp, Osmanlı toplumsal düzeni içerisinde cemaatsel ilişkilerin varlığı nedeniyle Musevilerin mutlu mesut fakat intibak etmeden yaşadıklarını belirtmektedir. Çeşitli tarihsel nedenler dolayısıyla Musevi ve Müslümanların birbirleriyle dayanışma içerisinde bulunabileceğini savunan yazar, Musevilerin yerleştikleri toplumların kültürüne intibak konusunda başarılı olabileceğini göstermeye çalışır. Tekinalp, Musevilerin Türkiye toplumuna intibak edebilmesi için Tevrat'taki Evamir-i Aşara benzer bir on emir sıralamıştır. Buna göre: 1. İsimlerini Türkleştir. 2. Türkçe konuş. 3. Havralarda duaların hiç olmazsa bir kısmını Türkçe oku. 4. Mekteplerini Türkleştir. 5. Çocuklarını memleket mekteplerine gönder. 6. Memleket işlerine karış. 7. Türklerle düşüp kalk. 8. Cemaat ruhunu kökünden sök. 9. Milli iktisat sahasında vazife-yi mahsusanı yap. 10. Hakkımı bil.⁴⁴

Tekinalp'in, Meşrutiyetten Cumhuriyet'e düşünsel anlamda büyük dönüşümler geçirdiği doğru olmakla birlikte onun Türkçülüğe ilişkin tasavvurları özü itibarıyla aynı kalmıştır. Türkçülüğü modernleşme açısından yaşamsal bir konumda gören Tekinalp, gayri Türkler de dahil olmak üzere bütün toplumu Türkleşmeye davet etmektedir. Kemalist dönemde yazdığı Türkleştirme kitabında, bu sürecin daha güçlü bir toplum yaratmak için önemli olduğunu belirtmiş ve Türkleşmenin irki değil kültürel ve iradi bir mesele olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu bakımdan, tıpkı Kemalizme atfedildiği üzere Tekinalp'in Türkçülüğü de modernleşme projesi açısından zorunlu, bu anlamda da araşsal bir meseledir.

Tekinalp yayımladığı kitaplar, gazete yazıları ve makaleleriyle 1930'lu yılların en çok konuşulan düşünürlerinden biri olmuştur. Onu bu dönemde popüler yapan, "Türkleştirme" kitabı ve 1930'lar boyunca bu konuda yazdığı yazılar olsa da Tekinalp'i günümüze taşıyan en önemli eseri, 1936 yılında

⁴² Bali, 2012.

⁴³ Landau, 1996: 30.

⁴⁴ Landau, 1996: 290.

yayımlanan “*Kemalizm*” kitabı olmuştur. Yazar bu kitabında Kemalizmin “geniş kapsamlı bir dönüşüm projesi ve ideoloji olduğunu” savunmuştur.⁴⁵ Kemalist ideolojiyi sistemleştirme çabalarının ilki olarak kabul edilen bu çalışma, Kemalist ideolojinin temel argümanlarını bir araya getirmesi bakımından dikkate değerdir.

Kemalist dönemin, kendini Osmanlı’daki modernleşme çabalarından ve de İttihat Terakki yönetiminin ortaya koyduğu yeniliklerden ayrı tuttuğunu ve neredeyse ilerici ve olumlanan bütün gelişmelerin Milli Mücadele sonrasına atfedildiğini biliyoruz. Cumhuriyet dönemini, ilerici ve devrimci bir kopuş olarak ortaya koyan Kemalist söylem, eski bir İttihatçı olan Tekinalp’in önceki fikirlerini yeni duruma uyarlamasını gerektirmiştir. Bildiğimiz gibi Tekinalp, İttihat Terakki döneminde yazdığı eserlerinde, milli ruhun dirildiğini, Türkleşmenin eğitimden, ekonomiye hayatın her alanına yansıdığını büyük bir heyecanla anlatmıştır.

Tekinalp, “*Kemalizm*” kitabında bu kez Kemalist söyleme paralel yeni bir tarihsel anlatı geliştirmeye çalışmıştır. Bu çalışmasında İttihat Terakki dönemini değerlendiren Tekinalp, bu dönemin Türkçülük açısından önem arz ettiğini fakat Kemalizme ön ayak olabilecek bir kapasitede olmadığını belirtmiştir. Tekinalp, üstadım diye bahsettiği Ziya Gökalp’a atfettiği önemi sürdürmeye çalışmakla beraber 1930’ların ruhuna uygun olarak Gökalp’ın “milli kültürü” tanımlama şeklini sorgulamaya girişmiştir. 1930’lar Kemalist rejimin seküler ve ulusalcı uygulamalarının ön planda olduğu bir dönemdir ve Tekinalp dönemin temel argümanları çerçevesinde görüşler ortaya koymaktadır. Gökalp’ın “Türk milletine, İslam ümmetine, Avrupa medeniyetine mensubum” ifadesini değerlendiren Tekinalp, bunun neden mümkün olamayacağını açıklamaya çalışır. Ona göre Türk’ün milli ruhunu asırlarca esir almış İslamiyet anlayışı, doğmakta olan Türklük ve Batılılık şiarını ilk fırsatta yok edecek bir unsurdur. Bu nedenle Kemalizm ilk darbeyi şeriata vurmuştur. Batıcılık konusuna gelince, Kemalist modernleşme, Batıcılığa bir öykünme değil, Tarih Tezinde işaret edildiği üzere köklere dönüştür. Tekinalp için Kemalizmin önemi salt “atalar ruhunu” canlandırması değil ondan da önemli olarak medeniyetçi bir proje olmasıdır. Ona göre, Türk inkılabı her şeyden önce Türkleri Batı medeniyetiyle buluşturduğu için takdire şayandır. Özden’e göre, “Tekinalp’in Kemalizm’de gördüğü büyük resim Şarklıktan Garplılışarak kurtulma çabasıdır, medeniyet değiştirmektir”.⁴⁶

Tekinalp’in Cumhuriyet sonrası eserlerinde ve özellikle Kemalizm eserinde, Türklük ile lider kültürü arasında özcü bir ilişki kurduğunu görürüz. Ona göre, önderin Türk toplumundaki yeri başka uluslardakinden farklıdır. Onun deyişiyle, “[Türk toplumunun] başına bir kahraman gelirse, siyasette ve uygarlıkta birdenbire parlar, siyaset ve uygarlık düzeyi birdenbire yükselirdi. Başında bir kahraman bulunmazsa parçalanmaya ve çözülmeye başlardı. Çöküş başlayınca da bir an içinde sönüp giderdi”.⁴⁷ Bu “tarihsel” saptama elbette ki Mustafa Kemal içindir. Tekinalp, Onun Türk toplumunu yeni baştan yarattığını iddia etmektedir. Mustafa Kemal, Türk toplumunun önderidir ve ulusal topluluğu temsil eder. Önderin konumu çeşitli özdeşlikler üzerinden kurgulanmaktadır. Buna göre, ulus bütün çatışmalardan azade yekpare bir bütündür; bu bütünü şahsında temsil eden kişi de Mustafa Kemal’dir. Parti ve kadrolar da Mustafa Kemal’in yansımalarıdır. Onun deyişiyle, Türk ulusu da çekinmeden ben Atatürk’üm diyebilir⁴⁸. Çünkü solunan hava da dahil her şey Mustafa Kemal’in yaratımıdır.

Tekinalp’in önder ve ulus betimlemeleri korporatist bir sisteme ve 1930’ların otoriter havasına uygun durumdadır. Tekinalp’e göre, ulusun çıkarları için çalışan önder ve kadroları elbette ki herhangi bir çıkar grubunun parçası değildirler. Dolayısıyla ülkede muhalefetin olmasına lüzum yoktur. Çünkü parti, ulusun çıkarları için çalışan, herkesin güvenini kazanmış bir kurumdur. Tekinalp, bu dönemde çeşitli uygulamaların Kemalizmin demokrasiyle ilişkisinin sorgulanmasına neden olduğunun bilincindedir fakat Kemalizmin mutlak bir ilerleme olduğundan şüphe duymamaktadır. Ona göre önder, zaten ulusun hak ve özgürlüklerinin yaratıcısı ve güvencesidir. Dolayısıyla herhangi bir hak arama faaliyetine mahal yoktur. Kadınların seçme ve seçilme haklarının verilmesi meselesinde olduğu gibi önder sırası geldiğinde ulusun ihtiyaç duyduğunu ulusa verecektir.

⁴⁵ Parlak, 2005: 85.

⁴⁶ Özden, 2005: 53.

⁴⁷ Tekinalp, 1998: 57.

⁴⁸ Tekinalp, 1998: 92

Tekinalp, bulunduğu dönemin politik ruhuna uygun eserler veren, politik angajmanı güçlü sosyologlardan biri olmuştur. Hatta yazılarıyla iktidar elitlerinin ideolojisini sistemleştirme faaliyetine giriştiğini, bu konuda da oldukça başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Tekinalp'in düşünsel serüveni, İttihat Terakki'ye kısa süreliğine hâkim olan Osmanlıcı fikriyatla başlamış, İttihat Terakki'ye koşut, hızla Pan-Türkçülüğe geçiş yapmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte mülki bir milliyetçilik anlayışını savunmaya başlayan Tekinalp, 1930'lara damgasını vuran etnisist uygulamalara Türkleştirme kitabıyla katkı sunmuştur. Tekinalp'i günümüze taşıyan en önemli eseri ise dönemin Kemalist uygulamalarını ilk sistemleştirme çabası sayılabilecek "*Kemalizm*" kitabı olmuştur.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, Tekinalp'in çalışmaları, Türk modernleşme ideolojisini ve Kemalist düşünceyi analiz etmek için başvurulabilecek ender eserlerdendir. Bu çalışmalar, dönemsel olarak Türk modernleşmesine hakim olan ideolojik aksı ve yaşanan dönüşümleri takip etmek bakımından oldukça önemlidir. Bu çalışmaları Tekinalp'in düşünceleri olarak değil, dönemin siyasal elitlerinin düşünce ve pratiklerinin yansıması olarak okumak yerinde olacaktır.

Gerhard Kessler ve Sosyolojinin Değişen Misyonu

Gerhard Kessler 1933 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın daveti üzerine Türkiye'ye gelip İstanbul Üniversitesi Sosyoloji kürsüsünün başına geçmiş ve 1933-51 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde görev yapmıştır. 1936 yılına kadar Edebiyat Fakültesi Sosyoloji kürsüsünde daha sonrada İktisat Fakültesi içinde kurulan İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Müdürlüğü'nde bulunan Kessler, bu süreç içerisinde dört önemli ders kitabı yayımlamıştır. Bunlar; "*Kooperatifçilik*", "*İçtimaiyata Başlangıç*", "*İçtimai Siyaset*" ve "*İktisat Tarihi*" kitaplarıdır.⁴⁹ Kessler'in Türkiye'ye gelip 18 yıl boyunca görev yapmasına yol açan iki tarihsel gelişme söz konusudur. Bunlardan ilki, Almanya'da Hitler rejiminin iktidara gelmesi, diğeri de Türkiye'de yapılan üniversite reformudur.

Kessler, Almanya'da sosyal siyaset ve ekonomi profesörü olarak çalışırken güçlenmekte olan Nazi iktidarına karşı aktif bir muhalefet yürütmüş ve 1933 yılında Hitler'in başa geçmesiyle birlikte üniversitedeki görevine son verilmiştir. Kısa süre hapis yatan Kessler, baskılara daha fazla dayanamayıp Türk Milli Eğitim Bakanlığı'nın daveti üzerine Türkiye'ye göç etmiştir.⁵⁰ Kessler'in Türkiye'ye davet edilmesi ise aynı tarihlerde Türkiye'de Darülfünun'un kapatılıp yerine İstanbul Üniversitesi'nin kurulduğu üniversite reformuyla ilgilidir. Önceki bölümlerde de üzerinde durulduğu üzere 1933 yılı yeni rejimin, ideolojik olarak yeterli destek görmediğini iddia ettiği akademik kadroları tasfiye edip yerlerine yurt dışından akademisyenleri istihdam ettiği bir yıldır.

1930'ların sosyoloji anlayışını önemli ölçüde etkileyen Gerhard Kessler, bu döneme kadar Türkiye sosyolojisine hakim olan geleneklerden oldukça farklı bir sosyoloji anlayışına sahiptir. Kessler, pozitivist ilerlemeci bir anlayış üzerine bina edilmiş Türkiye sosyolojisini, Alman anlamacı gelenekle tanıştırmıştır. Ona göre, insan dünyası nihai olarak ileri doğru giden, ereksel bir süreç değildir. Aksine, bireylerin istençli eylemleri ile dönüşen, dolayısıyla da yönü belirsiz bir süreçtir. Kessler'in anlamacı ve ilişki odaklı metodolojik duruşu, insanlık tarihi üzerine makro saptamalar yapmak yerine onu, kendi deyişyle "mütevazi maksatlar peşinde" koşturmayı yöneltmiştir. Sosyolojiyi "içtimai ilişki ve münasebetlerin, içtimai hareket ve cereyanların, içtimai zümre ve vaziyetlerin içtimai hayat realitelerinin ilmi"⁵¹ olarak tanımlayan Kessler için sosyolojik faaliyetin amacı, mensup olunan cemiyete faydalı olabilmektir. Bunun yolu ise sosyolojiyi "nazari-theoretisch" içtimaiyattan sosyal siyasetin, devlet idaresinin ve halk refahına ait çalışmaların 'ameli-pratisch' sahasına"⁵² sevk etmekle mümkündür.

Gerhard Kessler, toplumsal ilişkiler içerisinde bireyin konumunu tartışırken, cemiyet hayatının önemini teslim etmekle beraber, bireyin iradi eylemlerini birincil konuma taşımıştır. "Bütün içtimai münasebetler, zümreler, vaziyetler beşeri eserlerdir"⁵³ diyen Kessler, toplumsal yapının insan yapımı

⁴⁹ Ege ve Hagemann, 2012: 965.

⁵⁰ Hanlein, 2006: 34.

⁵¹ Kessler, 1938: 247.

⁵² Kessler, 1938: 248.

⁵³ Kessler, 1938: 37.

olduğunu ve insan eylemleriyle dönüştüklerini savunmaktadır. Kessler'e göre, beşeri dünyada mutlak ve değişmez olan hiçbir şey yoktur. Hatta bir zorunluluk olarak değerlendirilebilecek toplumsal aidyetler bile, varoluşu için bireysel rızaya muhtaçtırlar.

Toplumsal kurumları insan yapımı, bu anlamda da tarihsel ve kültürel kabul eden Kessler, birey-cemiyet-devlet ilişkisinin dengeli olması gerektiğinin altını çizer. Ona göre, bireyin cemiyet hayatına dahil olma hali iradidir ve bu iradi faaliyet, aynı zamanda bireyin kendi eylemlerini sınırlaması ve çeşitli kurallara uymasını gerektirmektedir. Onun deyişyle, "hürriyetimizi bir kısım hürriyetimizden yine kendimiz vazgeçmek için kullanıyoruz".⁵⁴ Fakat insan hürriyetini tamamen kısıtlamaya yönelik totaliter rejimler ki yazar böylesi bir rejim tarafından önce hapis edilmiş sonra sürgün edilmiştir⁵⁵, cemiyet hayatının çökmesine neden olacaktır. Kessler'e göre,

Şahsiyet hürriyetini yıkan kimse, cemiyeti ve devleti kuran ve canlı tutan kuvvetlerini de tahrip ediyor demektir. Şahsiyet, devlet ve cemiyet için hürriyetini serbestçe feda edebilir ve etmelidir. Hatta icabında kendisini feda etmeğe mecburdur. Fakat şahsi hürriyeti güç ve kuvvet ile imha eden devlet ve cemiyet, kendi kendisini manasız bir hale sokar. Cemiyetsiz hürriyet anarşiyi vücuda getirir: hürriyetsiz cemiyet ise esareti doğurur.⁵⁶

Kessler toplumsal iyiyi temel amaç olarak kabul ettiğinden, bireyi ya da yapıyı mutlaklaştıran fikirlere mesafeli durmaktadır. Onun nazarında bireysel çıkarı temel kabul eden liberal kabuller de, bireyi yok sayıp cemiyet ve devleti her şeyin üzerine koyan sosyalizm de cemiyet için olumsuz sonuçlar doğuracaktır.

Kessler, "şahsiyet hürriyetini" temel önemde kabul etmekle birlikte sosyal siyaset anlayışı dolayısıyla devletin yönlendirici olması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre, organize olmuş ve yönlendirici bir devlet, sosyal uyumsuzlukları ve eşitsizliği ortadan kaldırma noktasında önemlidir. Hanlein, Kessler'in bu düşünceleriyle, Alman iktisatçılarının Tarihçi Okulu'na dahil edilebileceğini belirtir. Bu yaklaşım, toplumsal alanda sosyal uyumsuzlukların kaldırılması ve sosyal eşitliğin sağlanması için çalışmalar yapılması gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşe göre devlet "sosyal siyaset bakımından Arşimed'in kaldıracağı durumda"dır. Hanlein, okulun bu özelliklerinden etkilenmiş olan Kessler için "sürgünde bulunduğu yıllar içerisinde, otoriter bir biçimde yönlendirilen Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişim yıllarına uyum sağlamaktaydı"⁵⁷ değerlendirmesini yapmaktadır.

Kessler, Türkiye'de bulunduğu yıllarda gerek sosyal siyaset gerekse anlamaya yönelik uygulamalı sosyoloji anlayışı doğrultusunda, ülke sorunlarıyla ilgili önemli araştırmalar yapmıştır. "*Türkiye'nin İçtimai Siyaset Meselelerine Dair Mülahazalar*" başlıklı makalesinde Türkiye'nin sosyal siyaset meselelerini saptamaya yönelik istatistikî çalışmaların yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bu kapsamda, makale boyunca çeşitli konulara ilişkin saptama ve önerilerde bulunmuştur. Bu konular: köyde toprak meselesi, zirai kredi, sütçülük, küçük sanayi erbabı, memurlar, müteşebbis, müstahdem ve işçi, mesken meseleleri gibi hayatın çeşitli alanlarına ilişkindir.⁵⁸

Kessler sadece derslerinde veya yazılarında değil pratikte de sosyal siyasetle ilgilenmiştir. Yurdun dört bir yanına öğrencilerini de dahil ettiği çeşitli geziler tertip ederek çalışma hayatının sorunlarını yerinde tespit etmeye çalışmıştır.⁵⁹ Bu kapsamda, özellikle Çalışma Bakanlığı ve bağlı kuruluşlarla iş birliği halinde, iş hayatına ilişkin gerekli yasaların çıkarılması çalışmalarında yer almıştır.⁶⁰ Tuna'nın ifadesiyle Kessler, "yurdumuzda sendikacılık hareketlerinin, kooperatifçilik cereyanlarının, kendi kendine yardım rejiminin doğup yerleşmesinde yorulmak bilmez bir gayretle çalışmıştır"⁶¹.

Kessler, devletlerin bekası için sosyal siyasetin bir zorunluluk olduğunu savunmaktadır. Ona göre sosyal siyaset, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gündeme gelmiş bir kavramdır. Bu kavramın

⁵⁴ Kessler, 1938: 37.

⁵⁵ Kessler, 2011.

⁵⁶ Kessler, 1938: 38.

⁵⁷ Hanlein, 2006: 45.

⁵⁸ Kessler, 1940.

⁵⁹ Fındıkoğlu, 1963: 44.

⁶⁰ Ceylan, 2009: 580.

⁶¹ Tuna, 1963: 12.

sosyal kısmı, geniş anlamda bütün beşeri ilişkileri ifade etse de dar anlamda bu kavramla ifade edilmek istenen, “sosyal sınıfların hareketleri, tezatları ve mücadeleleri karşısında devleti ve hukuk nizamını ayakta tutmağa ve idame etmeğe matuf bir siyaset olarak tarif edilebilir”.⁶² Sosyal siyaset anlayışı, toplumların sınıfsal bir yapıda olduğunu kabul eder fakat asıl amaç, sınıfsal çelişkilerin devletin bekasına zarar vermesini engellemektir. Bu amaçla çeşitli yasal düzenlemeler yapılmasını önerir. Devletin buradaki amacı, herhangi bir sınıfın çıkarını korumak değil, devletin ve cemiyetin sorunsuz bir şekilde ayakta kalmasını sağlamaktır.

Sosyal siyaset kavramının, 19.yüzyılın ortalarında ortaya çıkmış olması Kessler'e göre bu kavramın, kapitalizme içkin olduğu anlamına gelmez. Elbette ki bu yüzyılda yaşanan sınıf çatışmaları, devletin varlığını tehdit eder düzeye gelmiş ve sosyal siyaset kavramını ortaya çıkarmıştır. Fakat sınıflar arasındaki çelişki ve çatışmanın tarihi daha eskidir. Kessler'e göre aile, klan, kabile ve soy gibi tabi cemaatlerde sınıflar yoktur fakat kan bağına değil, insanların bilinçli eylemlerine dayanan cemiyetlerin vücuda gelmesinden beridir sınıflar vardır ve de var olmaya devam edecektir. Kessler sınıflar arasındaki çelişkilerin varlığını cemiyet yaşamına içkin kabul etmiş ve bu nedenle de sınıfsız bir toplum hayalinin imkânsızlığını savunmuştur. Ona göre, sosyalist toplumlarda ya da devletin bütün iktisadi faaliyetlere hakim olduğu toplumlarda da çatışma son bulmayacaktır. Buradaki çatışmalar mesela; meslekler arasında, hiyerarşik pozisyonlar arasında ya da nitelikli ve niteliksiz, önemli ve önemsiz işleri yapan kişiler arasında gerçekleşecektir. Kessler'e göre sosyal siyaset, devletler için vazgeçilemeyecek bir zorunluluktur.

Kessler çalışmalarında Türkiye'de sınıfsal bir yapı olmadığını fakat kapitalizmin kapıda olduğunu belirtir. Bu nedenle, Kapitalizmin Avrupa'da yarattığı sorunlar Türkiye'de yaşanmadan, kapitalist gelişmeyi sağlamanın yollarının aranması gerekmektedir. Kessler, sanayileşme sonucunda yeni sınıfların ortaya çıkacağını ve beraberinde önemli sorunlar yaratacağını düşünmekte ve devletin bu durumu sorunsuz bir şekilde yönetebilmesi için çeşitli uygulamaları devreye sokması gerektiğini savunmaktadır.⁶³ Buradan hareketle Kessler, Türkiye'nin de Avrupa gibi siyasal radikalizme kaymaması, sınıf mücadelesi yaşamaması ve işçi sınıfının rejim için tehdit olamaması için Avrupa'nın deneyimlerinden yararlanılması gerektiğini savunmaktadır.⁶⁴

Kessler tartışmamıza yazarın 1930'lar Türkiye'siyle ilişkisini sorunsallaştırarak devam etmemiz yerinde olacaktır. Bilindiği gibi 1933 üniversite reformu sonrası İstanbul Üniversitesi'ndeki sosyoloji kürsüsü kaldırılmış ve bu görevde bulunan akademisyenler tasfiye edilmiştir. Üç ay sonra yeniden kurulan sosyoloji kürsüsünün başına Gerhard Kessler getirilmiştir.⁶⁵ Bu göreve Kessler'in getirilmesi sıradan bir tercih olmanın ötesinde dönemin korporatist eğilimlerinin bir yansımasıdır. Bir önceki paragrafta ifade edildiği üzere Kessler sosyal siyaset anlayışının temsilcisidir. Sosyal siyasetle hedeflenen ise kapitalist düzene yama yaparak sistemin devam etmesinin koşullarını sağlamaktır.⁶⁶

Yazarın bu anlayışı sosyolojinin Ona emanet edilmesini sağlamıştır. Turhan'a göre, "Kessler'e modern Türkiye'nin kuruluşuyla birlikte bir anlamda asıl misyonunu tamamlamış bir kürsü teslim edilmiştir".⁶⁷ 1930'larda sosyolojinin Cumhuriyet öncesi sahip olduğu kurucu misyonunu yitirdiği doğru ama eksik bir yorumdur. 1930'lar sosyolojisinin artık yeni bir misyonu vardır. Bu misyon, Gerhard Kessler'in sosyal siyaset anlayışında teccüm eden, rejimi muhafaza etmeye, teklediği noktada yamamaya yönelik muhafazlık misyonudur. Bu anlayışla sadece makro sosyoloji değil aynı zamanda sosyolojinin iktidarı sorgulayan eleştirel yönü de terk edilmiş gözükmektedir. Buna rağmen Kessler sosyolojisi, Türkiye sosyoloji tarihinde önemli bir yere sahiptir. Son olarak Kessler'in sosyoloji anlayışı ve Türk sosyoloji tarihindeki yerine dair görüşlere kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Tütengil, Kessler sosyolojisinin iki önemli yönü olduğunu belirtir. Bunlardan ilki, insanlar arasındaki ilişkinin rasyonel ve iradi eylemlerle şekillendiği iddiasıdır: Bu bakış açısı Türkiye sosyolojisine o

⁶² Kessler, 1945: 4.

⁶³ Baş, 2014: 221.

⁶⁴ Kaçmazoğlu, 2011: 222.

⁶⁵ Çelebi ve Kızılcılık, 2008.

⁶⁶ Kansu, 2009b.

⁶⁷ Turhan, 2014: 271.

zamana kadar hâkim olan deterministik sosyoloji geleneğinin dışında, iradi insan eylemlerine yer açması bakımından önemlidir. Kessler sosyolojisinin diğer bir önemi ise sosyoloji ile hayatı buluşturma çabasıdır. Tütengil, Kessler'in üniversitedeki açılış dersinin “sosyolojinin Türkiye'deki görevleri” olduğunu belirtir. Kessler'e göre “bilim hayata hizmet eder. Sosyoloji de bu nedenle ülkenin sosyal hayatına hizmet etmelidir”. Sosyoloji, toplum üzerine teorik tartışmalar yapmak yerine toplumsal sorunlara ilişkin araştırmalar yapmalıdır.⁶⁸

Kessler Türkiye sosyoloji tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Çelebi, Kessler'in sosyoloji anlayışının o döneme kadar hâkim olan Gökalp ve Sabahattin ekollerinden farklı olarak üçüncü bir ekol oluşturduğunu ifade etmektedir. Çelebi'ye göre bu sosyoloji: “toplum-merkezli, veri yönelimli ve policy eğilimli, uygulamaya dönük bir sosyolojidir. Toplum merkezli, sosyal sorunlara uygulanabilir çözümler arayıp bulmayı ve politikalar önermeyi hedefleyen uygulamalı” bir sosyolojidir.⁶⁹ Ona göre Kessler, makro teorilerle düşünen bir sosyoloji yerine kültür odaklı ve modern hayatın sorunlarına odaklanan bir sosyoloji anlayışına sahiptir. Onunla birlikte “Türk sosyolojisine mekanik toplum imgesi yerine zihniyet ve kültür dünyasının önemini vurgulayan ve sosyal sorunların çözümünü daha gerçekçi temellere dayandıran bir sosyoloji anlayışı gelmiştir”.⁷⁰

Sonuç Yerine

Sosyoloji ülkemizde imparatorluğun dağıldığı bir dönemde büyük siyasi sorunlarla uğraşılırken düşünce dünyasına girmiş, bu nedenle de başından itibaren devlet ve siyasetle ilişkili bir alan olmuştur. Osmanlı'nın son döneminde “devlet nasıl kurtulur” sorusuna cevap arayan sosyologlar, Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin örneğinde olduğu gibi, farklı modeller önerebilmişse de, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren sosyoloji, yeni rejimin meşrulaştırılmasının bir aracına dönüşmüştür.

Erken Cumhuriyet dönemi, özellikle de rejimin konsolide olduğu 1930'lu yıllar, Kemalist ideolojinin halka “taşınmaya” çalışıldığı bir süreç olarak öne çıkmaktadır. Artık devlet kurtulmuş ve istikameti belirlenmiştir. Bundan sonra yapılması gereken, devrimlerin geniş halk kitleleri tarafından sahiplenilmesini sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda, Türk Tarih Kongresi yapıp devrimlere kök bulunmuş akabinde Milli Eğitim ders kitapları ve müfredatı, bu köklere göre yeniden dizayn edilmiştir. Şehirlerde Halk Evleri, köylerde Köy Odaları kurulmuş ve yeni rejimin ideolojisi halka benimsetilmeye çalışılmıştır.

Siyasal alandaki bu gelişmelerin dönemin sosyolojik faaliyetlerine etkisi büyük olmuştur. Böylesi bir süreç sosyolojinin değil tarih, arkeoloji ve antropolojinin ön plana çıktığı bir süreç görünümündedir. 1930'larda sosyolojinin akademik konumu bile tehlikededir. Üniversite reformuyla birlikte bir süreliğine sosyoloji kürsüsü kapatılmış fakat Gerhard Kessler'e yer açabilmek için yeniden açılmıştır. Bu süreçte sosyologlardan beklenen, yeni arayışlar peşinde olmaları değil, rejimin değerlerinin aktarılması, pekiştirilmesi ve korunmasına hizmet edecek çalışmalar yapmalarıdır.

Dönemin sosyologları, seleflerinin aksine topluma model olabilecek düşünce arayışlarını bir kenara bırakıp, Kemalizme eklenme yarışına girmişlerdir. Resmi ideolojinin taşıyıcısı olmaya indirgenen sosyolojik uğraş, bir taraftan; yeni rejimin siyasal, ekonomik, ideolojik sınırlarını belirginleştirme faaliyetiyle meşgul olurken diğer taraftan da bu paradigmaya hizmet edecek kurumsal dönüşümün gerçekleştirilmesine yönelik faaliyetlere yönelmiştir.

Çalışmamızda odağa aldığımız Munis Tekinalp ve Gerhard Kessler 1930'larda Türkiye Sosyolojisinin sıkıştığı iki hattı temsil etmektedirler. Bu kapsamda bir taraftan; Türklük, milli kimlik ve Kemalizm'e yönelik ideolojik eserler ortaya çıkarken diğer taraftan sosyoloji, sosyal siyasete indirgenmiş; çalışma hakları, sosyal güvenlik, işçi ve işveren ilişkileri gibi gelişmiş ülkelerde sorunlara yol açan sosyal meselelerin ülkemizde ortaya çıkmasını engellemeye dönük çalışmalar ağırlık kazanmıştır. Dönemin sosyolojik açıdan kazanım olarak değerlendirilebilecek gelişmesi ise eleştirel tonu düşük olsa bile orta

⁶⁸ Tütengil, 1963: 310.

⁶⁹ Çelebi, 2010: 58.

⁷⁰ Çelebi ve Kızılcılık, 2008.

1930'lar Türkiye'sinde Sosyolojinin İki Yüzü: Munis Tekinalp ve Gerhard Kessler

---

ölçekli konularla ilgilenilirken ekonomi, aile, eğitim ve köy sosyolojisi alanlarında saha çalışmaları yapılmaya başlanması ve bu kapsamda metodolojik tartışmaların ortaya çıkmasıdır.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2009). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Kaynak.
- Aydemir, Ş. S. (1932). *İnkılâp ve kadro:(İnkılâbın ideolojisi)*, Ankara: Muallim Ahmet Halit kitaphanesi.
- Bali, R. N. (2009). *Tekin Alp*, Tanıl Bora (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4 Milliyetçilik içinde (s. 896-900). İstanbul: İletişim.
- Bali, R. N., (2012). *Bir Günah Keçisi: Munis Tekinalp*. İstanbul: Libra.
- Baş, M. F. (2014). *Gerhard Kessler'in Türkiye'deki Sosyoloji Anlayışına Katkısı*. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3(28), 201-222.
- Başgöz, İ., (2005). *Türkiye'nin Eğitim Çıkması ve Atatürk*. İstanbul: Pan.
- Bayraktar, L., (2008). *İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu*, M. Çağatay Özdemir (Ed.) Türkiye'de Sosyoloji içinde (s. 405-438). Ankara: Phoenix.
- Belge, M., (2009). *Mustafa Kemal ve Kemalizm*, Ahmet İnsel (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm içinde (29-44). İstanbul: İletişim.
- Boratav, K., (2000). *İktisat Tarihi (1908-1980)*. Sina Akşin (Ed.), Çağdaş Türkiye 1908-1980 içinde, (s.297-383). İstanbul : Cem.
- Ceylan, Ö., (2009). *Türkiye'de Sosyal Siyasetin Oluşumunda Gerhard Kessler*. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (57), 579-600.
- Çelebi, N., (2010). *Türkiye'de Sosyoloji*. Ertan Eğribel (Ed.), Türk Sosyologları ve Eserleri-II içinde (52-95). İstanbul: Kitabevi.
- Çelebi, N. & Kızılcelik, S., (2008). *Gerhard Kessler*. M. Çağatay Özdemir (Ed.) Türkiye'de Sosyoloji içinde (s. 383-404). Ankara: Phoenix.
- Demirci, F., (2006). Kadro Hareketi ve Kadrocular. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos, 35-54.
- Ege, R. & Hagemann, H., (2012). The Modernisation of the Turkish University After 1933: The Contributions of Refugees From Nazism. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 19(6), 944-975.
- Fındıkoğlu, Z.F., (1963). Türk Sosyolojisinde İki Alman Sosyologu: Prof. Kessler ve Prof. Rustow. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 23 (3-4).

- Hanlein, A., (2006). *Gerhard Kessler: Türkiye'de Sürgün Bir Alman Sosyal Politikacı*. Çalışma ve Toplum Dergisi.2006:2.
- İnsel, A., (2009). *Giriş*. Ahmet İnsel (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm içinde, (s.17-29), İstanbul: İletişim.
- Kaçmazoğlu, H. B., (2011). *Türk Sosyoloji Tarihi III*. İstanbul: Kitabevi.
- Kafadar, O., (2009). *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları*. Uygur Kocabaşoğlu (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3 Modernleşme ve Batıcılık içinde (s. 351-382). İstanbul: İletişim.
- Kansu, A., (2009a). *Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları*. Ahmet İnsel (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm* içinde, (s. 253-272), İstanbul: İletişim.
- Kansu, A., (2009b). *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, 'Sosyal Mesele' ve 'İçtimai Siyaset'*. Ahmet Çiğdem(Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 5 Muhafazakarlık* içinde, (s.118-132). İstanbul: İletişim.
- Karaömerlioğlu, M. A., (2009). *Tek Parti Döneminde Halkçılık*. Ahmet İnsel (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm* içinde, (s. 272-76), İstanbul: İletişim.
- Kessler, G., (1938). *İçtimaiyata Balangıç*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Kessler, G., (1940). *Türkiye'nin İçtimai Siyaset Meselelerine Dair Mülahazalar*. *İktisat Fakültesi Dergisi*, sayı 2.
- Kessler, G., (1945). *İçtimai Siyaset*. İstanbul: Milli Mecmua.
- Kessler, G., (2011). *Kendi Hayat Yolum*. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 1-10.
- Keyder, Ç. (1990). *Türkiye Demokrasisininin Ekonomi Politikası*. Schink, IC ve Tonak, EA (Ed.), *Geçiş Sürecinde Türkiye* içinde, (38-75). İstanbul: Belge.
- Landau, J. M., (1996). *Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*. İstanbul: İletişim.
- Özcan, U., (2010). *Türkiye'de Sosyoloji: Başlıca Akımlar, Dönemler ve Figürler*. Ertan Eğribel (Ed.), *Türk Sosyologları ve Eserleri II* içinde (95-217). İstanbul: Kitabevi.
- Özden, M., (2005). *Atatürk Döneminde Kemalist Metinler: Arafda Bir Kemalizm: Tekin Alp ve Kemalizm*. *Bilig: Journal of social sciences of the Turkish world*, Yaz, sayı:34, 45-81.

- Özman, A., (2009). *İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu*. Uygur Kocabaşoğlu (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3 Modernleşme ve Batıcılık içinde (s.74-82). İstanbul: İletişim.
- Parlak, İ. (2005). Türkiye'de İdeoloji-Eğitim İlişkisi: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Parla, T., (1993). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim.
- Sencer, M., (2001). *Mehmet Ali Şevki Sevindük*. Emre Kongar (Ed.). Türk Toplum Bilimcileri II içinde. (s. 31-67). İstanbul: Remzi.
- Tekeli, İ., (1983). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde. (s. 650-673.)* İstanbul: İletişim.
- Tekinalp, M., (1996a). *Türkçülük ve Pan-Türkçülük Ülküsü*. Landau, J. M (Ed.) *Tekinalp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)* içinde (s. 176-236). İstanbul: İletişim.
- Tekinalp, M., (1996b). *Türkler Bir Ruh-ı Milli Arıyorlar*. Landau, J. M (Ed.) *Tekinalp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)* içinde (s. 112-158). İstanbul: İletişim.
- Tekinalp, (1998). *Kemalizm*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm.
- Toprak, Z., (1982). *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Toprak, Z., (2001). Türkiye'de Toplum Biliminin Doğuşu. Emre Kongar (Ed.). *Türk Toplum Bilimcileri II* içinde.(s. 13-29). İstanbul: Remzi.
- Tuna, O., (1963). *Prof. Gerhard Kessler: Şahsiyeti ve Eserleri*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 23 (3-4).
- Tunçay, M., Özen, H., (1984). Bir Tek Parti Politikacısının Önlenebilir Yükseliş ve Düşüşü. *Tarih ve Toplum*, Ekim cilt 2(10), 222-36.
- Tunçay, M., (1999). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turhan, R. (2014). *Türkiye'de Cumhuriyetin Erken Döneminde Max Weber Etkisi ve Bu Etkiyi Anlamak*, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3(29), 259-284.
- Türkeş, M., (2009). *Kadro Dergisi*. Ahmet İnel (Ed.). Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm içinde. (s.464-477). İstanbul: İletişim.

Tütengil, C.O., (1963). Professor Kessler's Place In Turkish History of Sociology and His Publications In Turkey. İktisat Fakültesi Mecmuası, 23(3-4).

Ülken, H. Z., (2001). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken.